

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 316.343.6(450.367Gorica)"1210/1455"
prejeto: 18. 5. 2007**Miha Kosi**dr., višji znanstveni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: kosi@zrc-sazu.si

Nastanek mesta Gorica – dileme in nove perspektive

IZVLEČEK

Gorica je po prevladujočem mnenju leta 1210 dobila tržne pravice in s tem postala meščanska naselbina. Nova interpretacija listine (privilegija) iz 1210 omogoča sklep, da je trg s tržani oz. meščani (*cives*) obstajal že prej. Tega leta je goriški grof Majnhard II. od cesarja pridobil legalizacijo tedenskega sejma in izvedel preselitev tržne naselbine na novo lokacijo ob gradu. Že v 12. stoletju je nedvomno šlo za močno centralno naselbino z zgodnjim urbanim značajem. Po Gorici so se v tem času imenovali predstavniki družine Spanheim in od srede stoletja grofje Goriški. Oporo za domnevo nudijo tudi narativni viri o povratku kralja Riharda Levjesrčnega s tretje križarske vojne leta 1192. Pričajo o pomenu Gorice, kjer je kot dominus provincie bival goriški grof. Z letom 1210 se je začela nova, prava urbana faza v razvoju Gorice in hkrati topografska dvojnost naselbine: trga ob gradu in vasi (podgradja) v ravnini pod njima. Tudi »vas« je imela močan neagraren pečat in je bila nato 1455 tudi pravno združena z mestom.

KLJUČNE BESEDE

Gorica, grofje Goriški, meščanska naselbina, 12.–13. stoletje, zgodovina mest

SUMMARY

THE ORIGIN OF THE TOWN OF GORIZIA – DILEMMAS AND NEW PERSPECTIVES

Gorizia was according to the prevalent opinion, in 1210 granted borough rights and thus became a town settlement. A new interpretation of the document (privilege) allows a conclusion that the borough with citizens (*cives*) existed earlier. That year, the count of Gorizia Meinhard II acquired from the emperor legalisation of the weekly fair, and carried out removal of the borough settlement to a new location at the castle. Already in the 12th century, it was a strong central settlement of early urban character. The representatives of the Spanheim family were in that time named after Gorizia, and from the middle of the 12th century on the counts of Gorizia. Narrative sources on the return of King Richard the Lionhearted from the third crusade in 1192 offer footing for the hypothesis. They witness on the significance of Gorizia where the counts of Gorizia lived as dominus provincie. With the year 1210, a new proper urban phase in the development of Gorica began, and at the same times the topographic duality of the settlement: the borough at the castle and the village in the flatland beneath them. The village too had a strong non-agrarian character and was in 1455 legally joined with the town.

KEY WORDS

Gorizia, Counts of Gorizia, civic settlement, 12th–13th centuries, history of towns

Naselbina Gorica v zgodovinskih virih prvič stopi pred nas – kot *villa quae Sclavorum lingua vocatur Goriza* – v znameniti listini cesarja Otona III. iz leta 1001.¹ Podatek, da se kraj v jeziku Slovanov imenuje Gorica, priča, da je naselbina, nedvomno še slovanskega izvora, tedaj že obstajala. V isti listini in pred Gorico je naveden tudi *castellum Siliganum*, kastel Solkan, katerega začetki najverjetneje sodijo še v langobardsko dobo. Solkan je imel tedaj bistveno večji pomen od Gorice – kot kastel je verjetno združeval vojaške, upravne, sodne in cerkvene (središče prafare) funkcije širšega prostora spodnje Vipavske doline ob izhodu v Furlansko ravnino.² Izraz *villa* za Gorico v tem času izkazuje pretežno podeželski-agrarni značaj naselbine, in je šlo lahko za vas ali celo gospodarski dvor kot središče večjega agrarnega gospostva.³

Vendar pa je Gorica s svojim ugodnejšim centralnim položajem v pokrajini že najkasneje do začetka 12. stoletja pridobila primat. Da ni bila le običajna vas, bi lahko sklepali že na osnovi briksenske tradicijske notice, nastale okrog 1070–1080, s katero je neki visokoplemeniti Henrik podelil briksenskem škofu Altwinu svojo dedno lastnino *loco Goriza* in v okoliških krajih (*aliisque locis ibidem circumiacentibus*), ki je ležala "v italiskem kraljestvu v furlanski grofiji".⁴ V listini je kot centralna naselbina posesti in edina označena z imenom navedena ravno Gorica. Par desetletij mlajši listini iz okrog leta 1100 in 1102 za oglejskega patriarha⁵ med vodilnimi pričami navajata Henrika *de Guriza* oziroma *de Gorizia*, za katerega je bilo prepričljivo dokazano, da je bil Henrik Spanheim, kasnejši koroški vojvoda (1122–1123).⁶ Goriški grofje, ki od leta 1125 nastopajo kot oglejski odvetniki,⁷ pa se v nespornih dokumentih začno od srede 12. stoletja dalje imenovati po Gorici, ki so jo podedovali po svojih spanheimskih sorodnikih.⁸ Grof Majnhard I. šele posthumno okrog 1147 (*comes de Gorza*), njegova sinova Henrik I. pa 1146 (... *comitis de Gurze*) in Engelbert II. od leta 1149 dalje (*comes de Gurze*).⁹ Dejstvo, da so se člani dveh od najeminentnejših visokoplemiških rodov alpsko-jadranskega prostora v 12. stoletju imenovali po Gorici, daje podlago za razmislek o funkciji in statusu

naselbine v tem času. Temeljno, kar lahko zaključimo je, da je bila v Gorici ena od rezidenc teh visokih gospodov. Tu je moralo stati njihovo bivališče – gotovo ne le neka hiša v "vasi" – temveč grad, kakršni so v vzhodnoalpskem prostoru začeli nastajati od konca 11. stoletja, čeprav se kot *castellum de Goricia* prvič izrecno omenja šele leta 1202.¹⁰ Čeprav Reinhard Härtel na osnovi analize krajev izstavitve goriških listin in njihovih prejemnikov opozarja, da rezultati ne omogočajo zaključkov o prevladujoči vlogi Gorice kot središča in prenosu težišča goriške politike na jug že v 12. stoletju,¹¹ pa je potrebno dodati, da za to dobo nedvomno slabša ohranjenost virov ne dopušča resnično objektivnega zaključka. Še pred koncem 12. stoletja so grofje ime Gorice že uporabljali na svojem pečatu – leta 1197 z napisom COMES MEINHARDVS DE GORZE.¹² Ali lahko verjame, da so se imenovali le po običajni vasi oziroma po gradu nad njo – le enem od mnogih svojih utrjenih bivališč? Za sedaj se zadovoljimo z dejstvom, da so imeli tu eno od rezidenc. Kaj pa je takšna visokoplemiška rezidenca pomenila za kraj v funkcionalnem smislu? Poglejmo, s kakšnimi podatki razpolagamo za 12. stoletje.

Gorico bi v skladu z geografsko terminologijo lahko v času pred dokazanim razvojem urbane naselbine imenovali centralni kraj. Bila je središče goriške posesti v Furlaniji in Posočju "tostran Kanalske doline" (... *proprietas ex hac parte Canalis*), ki je bila že sredi stoletja precejšnja, kot lahko sklepamo iz mirovne pogodbe Engelberta II. s patriarhom, sklenjene v Ramuscellu leta 1150.¹³ Kot so pokazale natančne študije številnih primerov, tudi v vzhodnoalpskem prostoru, so se visokoplemiške rezidence že relativno zgodaj povezovale s pripadajočimi podgrajskimi naselbinami neagrarnega značaja.¹⁴ Sodobniki goriškega grofa Engelberta II. so v drugi polovici 12. stoletja že posedovali načrtno ustanovljene urbane naselbine (*forum, civitas*), na primer štajerski mejni grof Otokar III. v Ennsu, Gradcu, Fischauu in najverjetneje Mariboru, Spanheimi na Koroškem v Velikovcu, Št. Vidu in Celovcu, cerkevni knezi v Beljaku, Brežah, Ptujju idr.¹⁵ Da lahko visokemu plemstvu že v tem času pripišemo jasno zavest o izjemnem in mnogoterem pomenu urbanih naselbin, kaže listina štajerskega vojvode Otokarja IV. za kartuzijo Žiže iz leta 1185, v kateri govori o svojih *civitates, op-*

¹ *Die Urkunden Otto des III.*, št. 402; *Gradivo* III, št. 1; Štih, *Villa*, str. 7 sl., 15 sl., 132 sl.

² Štih, *Villa*, str. 132.

³ Prav tam, str. 135 sl.

⁴ Redlich, *Acta Tirolensia* I, št. 240; *Gradivo* III, št. 260.

⁵ *MDC* III, št. 532; *UBKr* I, št. 67; *Gradivo* IV, št. 5.

⁶ Meyer-Karpf, *Zur Herkunft*, str. 71 sl.; Štih, *Lastniki*, str. 43 sl.

⁷ *Gradivo* IV, št. 87.

⁸ O dedovanju Gorice glej Štih, *Lastniki*, str. 50 sl.;

⁹ Meyer-Karpf, *Zur Herkunft*, str. 68 sl.

¹⁰ Härtel, *Görz*, str. 43, 47, 49; Štih, *Lastniki*, str. 50.

¹¹ *MDC* IV/1, št. 1524; *Gradivo* V, št. 13; prim. Štih, *Lastniki*, str. 48.

¹² Härtel, *Görz*, str. 51 sl.; Štih, *Gorica*, str. 21.

¹³ *Die Regesten* I, št. 305; *MDC Erg.-Heft*, št. 1475a; Baum, *Die Grafen*, str. 28.

¹⁴ *MDC* III, št. 900; *Gradivo* IV, št. 267.

¹⁵ Glej Kosi, *Predurbane*, zlasti 325 sl.

¹⁶ Prav tam, str. 330.

pida et alia loca principalia, torej meščanske naselbine imenuje kot svoje glavne, najpomembnejše kraje. Neposredne in najbližje vzore so Goriški imeli pri oglejskem patriarhu in drugod po Furlaniji s številnimi starimi urbanimi središči. V Ogleju je v že letih 1136–1137 izpričana pravna meščanska ureditev. Patriarh Peregrin je tedaj proštu in kapitlju iz koroške Krke podelil v fevd *curtem unam in civitate Aquileiensi iuxta forum sitam*, torej dvor (= parcelo z zgradbo) ob mestnem trgu, in sicer *cum omni forensi iure*.¹⁶ Še bolj zgovoren je privilegij za Čedad, ohranjen v objavi iz 18. stoletja, pri katerem je kot priča neposredno sodeloval goriški grof Engelbert II. Z njim je patriarh Ulrik II. leta 1176 mestu potrdil pravi mestni privilegij, podeljen naselbini že od patriarha Peregrina I. (med 1132–1161).¹⁷ Dokument je vseboval vse osnovne pravne kategorije izoblikovane urbane naselbine: občino meščanov (*universi cives Austriae Civitatis*), pravico do javnega trgovanja (*forum publicum*), meščansko pravno ureditev naselbine (*jura fori*) z zagotovljenim dednim zakupom parcel za letno plačilo cenzusa in s pravico do svobodnega razpolaganja,¹⁸ gospodarske privilegije (oprostitev plačevanja mitnine za *habitatores*), patriarhu je bila pridržana le sodna oblast nad prebivalci (*iustitia*). Eden od členov je določal, naj imajo meščani advokata in svet (*jurati*), ki naj skupaj z njim vzdržuje pravni red meščanske naselbine (*jura fori*).¹⁹ Pri advokatu je najbolj utemeljeno domnevati ravno goriškega grofa Engelberta, odvetnika mestnega gospoda–patriarha, ki je naveden na prvem mestu v seznamu posvetnih prič listine. Opozorimo naj še na to, da je v listini plačevanje letnega činža od mestnih parcel določeno v breških denarjih (*Frisacensis monetae*), kar je dokaz o razcvetu denarnega gospodarjenja in

denarni povezanosti Furlanije z ostalim vzhodno-alpskim prostorom, kjer je v tem času prevladoval breški pfenig. Novce breškega kova je v Furlaniji začel zelo verjetno kovati že patriarh Peregrin I. (pred 1161).²⁰

Goriški grofje so imeli pri svojih sodobnikih in celo v neposredni bližini obilo vzorov in s tem povodov za zgodnji razvoj lastne meščanske naselbine, ki jo lahko iščemo prvenstveno poleg njihove rezidence v Gorici. Oblastni center, kakršnega je pomenil sedež kneza ali drugega visokega plemiča, je nesporno nudil ugodne predpogoje za razvoj urbane naselbine.²¹ Po eni strani je zagotavljal varnost, po drugi pomenil koncentracijo raznih funkcij in s tem gravitacijski center za naselitev ljudi različnih poklicev oziroma redno frekvenco prometa. Gorica je imela s svojo bolj centralno geografsko pozicijo ob izhodu Vipavske doline v Furlansko ravnino, v bližini nekdanje rimske ceste, ki je pri Majnici nekoč prečila Sočo, in ob ugodni možnosti za postavitve gradu nad naselbino, nedvomno boljše pogoje kot na rob odmaknjeni Solkan (glej sliko 4). Že zgodaj lahko domnevamo tukaj poleg strateško-obrambne funkcije tudi upravno in sodno (središče obsežnih goriških posesti), prometno (bližina pomembne ceste – *via publica*)²² in cerkveno (vključno s prazniki in sejmi ob proščenjih in žegnanjih). Že leta 1194 je namreč v patriarhovi listini kot priča omenjen *Andreas plebanus de Goricia*.²³ Čeprav je bil uradni sedež župnije še dolgo v Solkanu, se je župnik imenoval po Gorici, po centralnem kraju širše okolice, in neverjetno bi bilo, da v naselbini pod tako pomembnim gradom tedaj še ne bi bilo vsaj vikariatne cerkve.²⁴ Kot zadnjo, a nič manj pomembno, naj navedemo trgovsko funkcijo naselbine. Temeljna kronološka opora za obstoj tržne naselbine je "listina o podelitvi tržnih pravic" iz leta 1210, ki jo bomo v nadaljevanju podrobneje analizirali. Drugih zgodnejših nespornih dokazov za meščansko naselbino v Gorici nimamo, a vprašanje lahko postavimo tudi obratno. Kakšni so dokazi oziroma argumenti, da je tam ni bilo že v drugi polovici 12. stoletja?

¹⁶ MDC I, št. 84; *Gradivo* IV, št. 108. S slednjim je bil nedvomno mišljen meščanski pravni status zemljišča, posedovanje po meščanskem pravu (*ius forense*), zvezano z določenim plačilom mestnemu gospodu (cenzus). Celoten kompleks zemljišča s to pravico je bil sedaj v Ogleju predan v fevd krškemu kapitlju, ki je ni bil več dolžan patriarhu. To potrjuje potrditev tega privilegija s strani patriarha Ulrika leta 1169, ko je določil, da krški kanoniki *...ab omni ... forensi censu liberi permaneant*. MDC I, št. 258. O značaju termina *ius forense* (nem. Burgrecht) glej HRG I, st. 564; Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 163–164.

¹⁷ *Monumenta Ecclesiae Aquilejensis*, st. 597 sl.; *Die Regesten* I, št. 264; *Gradivo* IV, št. 571 (le skop regest).

¹⁸ *... ut negotiatores ibi domos habentes, quisque pro uno passu de terra nostra, quam occupavit, duos denarios Frisacensis monetae singulis annis ... persolvant ... eadem terram hereditario jure ipsi et heredes ipsorum habeant vel quibuscumque ipsi et heredes eorum dare, commutare, vendere voluerint, liberam potestatem et licentiam habeant*. Prav tam.

¹⁹ *Advocatum etiam ... necnon et juratos, qui una cum ipso jura fori fideliter manutenere debeant, in ipso foro esse volumus*. Prav tam.

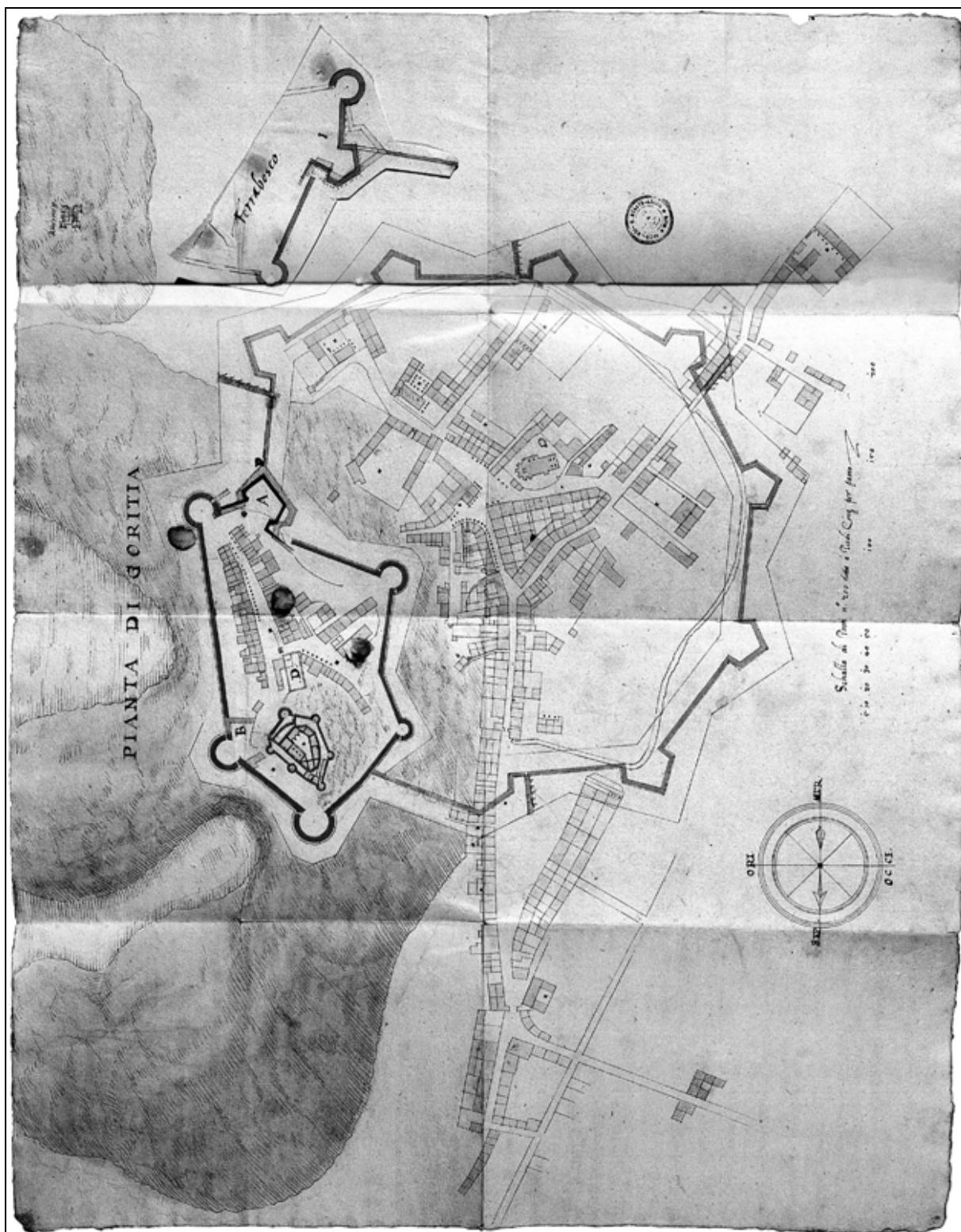
²⁰ Prim. Hammer, *Der Münzumlauf in Cividale*, str. 388–389; Härtel, *Der Münzumlauf im Patriarchat*, str. 415 sl. in op. 44; Travner-Baumgartner, *Naši srednjeveški novci*, str. 165.

²¹ Problemsko o razvoju in proučevanju zgodnjih centralnih krajev glej Kosi, *Predurbane*, zlasti uvod str. 271 sl.

²² Štih, *Villa*, str. 108 sl.; Kosi, *Potujoči srednji vek*, str. 212.

²³ MDC III, št. 1440; *Gradivo* IV, št. 861.

²⁴ Prim. Štih, *Gorica*, str. 19 in op. 48; Höfler, *Gradivo*, str. 113, 118.

Slika 1: Načrt mesta Gorice iz leta 1583 z lepo vidnim zgornjim, načrtno ustanovljenim in obzidanim trgom, ter nekdanjo vasjo v podgradju. Vrisana je tudi načrtovana gradnja obzidja okrog spodnje naselbine, ki ni bila izpeljana (Gorizia Barocca. Monfalcone 1999).

Tukaj naj opozorim na kompleks narativnih virov, ki so bili do sedaj pri tej problematiki popolnoma zanemarjeni, a po mojem mnenju lahko do neke mere osvetlijo vlogo oziroma pomen goriške naselbine konec 12. stoletja, ko drugi viri molčijo. Gre za znamenito epizodo ob povratku angleškega kralja Riharda Levjesrčnega s tretje križarske vojne leta 1192, o čemer se je tedaj razpisala večina evropskih kronistov.²⁵ Viri, tako angleški in francoski kot nemški, so si v osnovnih potezih edini. Kralj Rihard je doživel neke blizu Ogleja brodolom. S preživelim spremstvom se je odpravil "v slovansko deželo" (*in partes Sclavonie*) in sicer do vile Gorice (*ad quandam villam nomine Gazaram*). Da je šlo res za Gorico, potrjujejo drugi viri. Cesar Henrik VI. je kmalu zatem v pismu francoskemu kralju Filipu II. sporočil, da je njegov zvesti "*comes Mainardus de Gorze*" skušal kralja ujeti, Gesta škofov iz Halberstadta pa so poročala, da je Rihard potoval "*per terram nobilis viri Meyneri comitis de Gorze*".²⁶ V Gorici je Rihard poslal na grad poslanca, da bi "*a domino provincie illius*" izprosil spremstvo, pri čemer naj bi navedel, da so romarji, ki se vračajo iz Jeruzalema pod vodstvom trgovca Hugona. Po povratku sla je kralj zasumil zasedo in na kupljenih konjih pobegnil. Goriški grof je sporočil bratu, ki je živel v drugem "mestu" (*urbs* – lahko bi šlo za Čedad, na poti iz Gorice proti Koroški), da se bliža kralj in naj mu zastavi pot. Po poročilu zelo zanesljivega kronista Viljema iz Newburgha, je "*comes Mainardus nomine*" zajel osem mož kraljevega spremstva, Rihardu pa je uspelo pobegniti na Koroško in dalje v Avstrijo. Pri Dunaju ga je nato ujel avstrijski vojvoda Leopold. Zanimivo je, da Ralph iz Coggeshala, ki govori o "vili" Gorica, omenja za Dunaj – tedaj že izredno pomembno mesto – da je bil kralj ujet "*ad villam nomine Ginanam in Austria prope Danubium*", kjer "je vrhu vseh nesreč bival vojvoda Avstrije". Kaj lahko izluščimo iz teh narativnih virov, od katerih so nekateri zelo zanesljivi (Ralph iz Coggeshala, pismo cesarja Henrika VI.)?²⁷

Kralj Rihard se je od obale napotil ravno proti Gorici, kjer je bival "*dominus provincie illius*", goriški grof. To ni mogel biti goli slučaj. V Gorici je imel sedež "gospod dežele" (*dominus provincie, terre*), od katerega je Rihard skušal dobiti spremstvo za svojo pot. Gorica je imela nedvomno značaj centralnega kraja širše pokrajine in določeno gravitacijo – tja so se stekale ceste iz smeri Benetk, Ogleja, Trsta idr.²⁸ V očeh sodobnikov so bili

Goriški že tedaj gospodje Spodnjega Posočja, enakovredni knezom, in njihova prestolnica ni mogla biti zgolj običajna vas. Kralj Rihard je bival v Gorici, se tu lahko izdajal za trgovca, iz česar lahko sklepamo, da so bili trgovci tam verjetno običajna pojava in so bile na voljo tudi kapacitete za njihovo bivanje. Roger de Howeden dodaja zanimivo podrobnost, da je imela kraljeva skupina podobna oblačila oziroma nošo in vse ostalo kot domačini, a se je izdala ravno z bogastvom in prekomernim trošenjem. Njihova noša se je nedvomno razlikovala od noše slovenskih kmetov, ki bi jih zasledili v neki agrarni naselbini, primerljiva pa je bila lahko s socialno višjim in bolj peštrim prebivalstvom neke rezidence oziroma naselja meščanskega značaja. Predvsem pa njihova razsipnost predpostavlja neko pestrost storitev, ki je morala biti na voljo v kraju – gostišča, prodajalne, hlevi – nenazadnje so iz Gorice pobegnili na kupljenih konjih. Opozorimo naj še na termin *villa*, ki ga Ralph iz Coggeshala in Roger Wendover uporabljata tako za Gorico kot Dunaj, medtem ko nemški viri (anali Marbacha in Kremsmünstra) Dunaj imenujejo *civitas Vienna*. Kot kaže v tem času pojavljanje naziva *villa* tudi pri naselbinah, ki so bile dokazano urbanega značaja in so bile celo že prej omenjene kot *civitas* ali *forum* – npr. pri salzburških Reichenhallu, Halleinu in Brežah, Ennsu ali Mariboru – je bil termin lahko izraz za meščanske naselbine in sinonim za *forum* oz. *civitas*.²⁹ Če povzamemo, po mojem mnenju je bila Gorica konec 12. stoletja pomembna centralna naselbina z različnimi funkcijami in zgodnjim urbanim značajem. Prebivalstvo je moralo biti že precej pestro v poklicnem in socialnem oziru ter v precejšnji meri neagrarno. Gorica je bila prestolnica grofov s statusom, primerljivim s knežjim, ki so za sodobnike veljali takorekoč za deželne gospode širšega območja na robu Furlanije.³⁰ Nikakor pa je

²⁹ Zelo zgovoren je primer Maribora, ki ga vojvoda Leopold VI. leta 1209 imenuje *forum*, okrog 1220–1224 pa *villa*. V drugem primeru kontekst listine nesporno kaže na urbano naselbino, saj gre za tipično meščansko zemljiško transakcijo – vetrinski samostan je od kožarja Gotskalka, meščana, kupil parcelo z vrtom in gospodarskim poslopjem (*emit ... in villa nostra Marhpur domum cum aliis eiusdem domus attineniciis area videlicet et orto et stabulis a Gotscalco pellipario burgense nostro*). GZM I, št. 47, 55. Mesto Enns pa je v listini istega vojvode Leopolda VI. iz leta 1212, prvi tovrstni listini o potrditvi mestnih pravic na ozemlju Avstrije, imenovan *villa*. Listina je bila izstavljena *in villa nostra Anasi*. BUB I, št. 183. Prim. Koller, *Die Anfänge*, str. 27 sl.; Melik, *Mesto (civitas)*, str. 302.

³⁰ Poleg dejstva, da grofa Majnharda II. sam cesar Henrik VI. v pismu leta 1192 imenuje *fidelis noster*, lahko opozorimo, da so se Goriški že tedaj večkrat nahajali na cesarskem dvoru, tako leta 1184 v Mainzu ter 1193 v Regensburgu. Od 1177 so uporabljali tudi s knežjim popolnoma primerljivi konjeniški pečat. Glej Baum, *Die Grafen*, str. 17, 23 sl., 27–28; *Die Regesten* I, št. 280, 299.

²⁵ Viri so zbrani v *Gradivo* IV, št. 817, 818.

²⁶ MGH SS 23, str. 112 sl.

²⁷ Najizčrpnější Ralph iz Coggeshala je svoje poročilo po lastnih besedah dobil od člana Rihardovega spremstva, kaplana Anselma, ki je vse sam doživel. Glej Gillingham, *Richard I*, str. 231 sl. in op. 36.

²⁸ Glej zemljevid pri Kosi, *Potujoč srednji vek*, priloga.

ne moremo smatrati za vas. Te ugotovitve tudi relativizirajo Härtlove zaključke, temelječe izključno na (slabo ohranjenem) listinskem gradivu.

Zgornje zaključke naj podkrepimo z analizo listine iz leta 1210, ki po prevladujočem mnenju predstavlja začetek goriške meščanske naselbine. Nazadnje je dokument nedavno analiziral Peter Štih, ki je v Vidmu našel še en ohranjen prepis fragmenta listine.³¹ (Neohranjeno) listino je 24. junija 1210 izstavil goriški grof Majnhard II., glede na seznam prič nedvomno v Gorici, in predstavlja privilegij za meščane Gorice.³² Interpretacija ohranjenega besedila je zapletena, ker gre le za fragment – kot je potrdil Štih – in manjka del nekdanjega teksta. Za boljše razumevanje problematike naj navedemo bistveni del – naracijo in dispozicijo listine:

...ab imperatore Ottone *septimanale forum optinui, et illud in die Sancti Joannis Baptistae, ut supra dictum est, aedificare coepi ...[ci]vesque meos, quos in praenotatum forum posui, et locavi, septem anos ab omni servitio, excepto ponte, dimisi ...*

Dosedanji razlagi Franca Kosa in Boža Otopeca sta bili napačni,³³ ker sta menila, da gre za pridobitev pravice do letnega sejma na dan Janeza Krstnika. Menim, da tudi poskus Štihove interpretacije ni pravilen in ponujam sledečo, po mojem mnenju pravilnejšo rešitev.

V listini imamo trikrat opravljen s terminom *forum*, in sicer v zvezi *septimanale forum*, *aedificare forum* ter *in forum locare*. Prva zveza ni sporna in jasno je, da je grof Majnhard od cesarja Otona IV. pridobil (pravico) do tedenskega sejma. Termin *forum*, ki od konca 11. stoletja začne nadomeščati starejši izraz *mercatus*,³⁴ je v tem času pogosto pomenil sejem (tedenski, letni) ali kar splošno pravico do trgovanja. To dokazuje vrsta virov, tudi iz neposredne bližine. Kralj Konrad III. je na primer leta 1140 freisinsškemu škofu za mesto Freising podelil pravico do *annale forum*, letnega sejma.³⁵ Salzburški nadškof je v privilegiju samostanu v Admontu leta 1160 podelil pravico, da ne plačuje mitnine *in oppidis nostris ubi forum habemus*, kjer je očitno šlo za tržne naselbine (*oppida*), v katerih so potekali sejmi oziroma legalno trgovanje (*forum*).³⁶ V privilegiju patriarha Ulrika iz leta 1176 za Čedad, ki smo ga že spoznali, je govorila o *forum publicum*, kar bi lahko prevedli kot

pravico do legalnega trgovanja (sejma). Leta 1184 je cesar Friderik Barbarosa potrdil pogodbo med tirolskim grofom Henrikom in oglejskim patriarhom Gotfridom, s katero sta se dogovorila, da bo grofu prepuščene pol mitnine v Huminu (Gemoni) in patriarh ne bo smel imeti *nec forum salis sive aliud forum publicum* od prelaza Kreuzberg in Pontafija do Humina ter eno miljo južno od Humina, temveč bo podpiral trg v Huminu (*de ratione forum apud Glemun promovebit*).³⁷ Tu gre izrecno za solni sejem (tržišče) oziroma javno legalno trgovanje, pri obljubi podpore Huminu pa bi lahko mislili že tudi na razvoj trga kot naselbine. Po drugi strani pa je iz mnogih virov jasno razvidno, da se najkasneje od srede 12. stoletja *forum* začne pojavljati v smislu tipa naselbine s pravno svobodnim prebivalstvom (*cives, forenses, cives forenses, cives fori, burgenses*), s posebno pravno-posestno ureditvijo, bistveno drugačno od agrarno-fevdalne (*ius forense, ius fori, ius civile, Burgrecht*), s teritorijem, sodno izločenim iz agrarnega fevdalnega gospostva in s pretežno negrarnimi dejavnostmi.³⁸ Nazornih primerov iz relativne bližine je precej. Leta 1167 je na primer salzburški nadškof podelil samostanu Admont hišo v trgu Breže na Koroškem (*domum ... in foro Frisacensi*) po meščanskem (tržnem) pravu (*iure fori eiusdem*) in z obvezo plačevanja dajatve kot druge hiše v trgu (*sicut alie forenses domus*). Pri izstavitvi listine so pričali *forenses cives*.³⁹ Leta 1166 je samostan Seckau kupil v Fischauu, trgu štajerskih mejnih grofov, zemljišče s hišo (*curtis*) ob obvezi letnega plačevanja dajatve po mestnem pravu (*ut ... anuatim ius forense quod uulgo purchrecht appellatur ... persoluant*). Nakup je bil izvršen vpričo *forensibus nostris in foro Uiscach*.⁴⁰ Že leta 1147 pa je grof Bernard Spanheim, brat Henrika, ki se je v začetku 12. stoletja imenoval po Gorici, pred odhodom na križarsko vojno podelil samostanu Št. Pavel svojo polovico trga Velikovec (*medietas fori Volkenmarcht*). Pri pravnem dejanju so bili kot priče prisotni *cives predicti fori*.⁴¹ Iz teh in mnogih podobnih primerov je nedvoumno razvidno, da je šlo za naselbino s hišami in prebivalci (meščani, tržani), ne pa zgolj za sejem.

V listini za Gorico iz leta 1210 imamo po mojem mnenju opravljen ravno z dvema različnima pomenoma termina *forum*. Grof Majnhard je od cesarja pridobil pravico do tedenskega sejma (*septimanale*

³¹ Štih, *Podelitev*, str. 54–59, s fotografijo novoodkritega prepisa na str. 57.

³² Objave regestov *Gradivo* IV, št. 168; *Die Regesten* I, št. Št. 355; vse objave in prepisi zbrani pri Štih, *Podelitev*.

³³ Štih, *Podelitev*, str. 58.

³⁴ Glej Melik, *Mesto (civitas)*, str. 301.

³⁵ *Die Urkunden Konrads III.*, št. 46.

³⁶ UBSt I, št. 405.

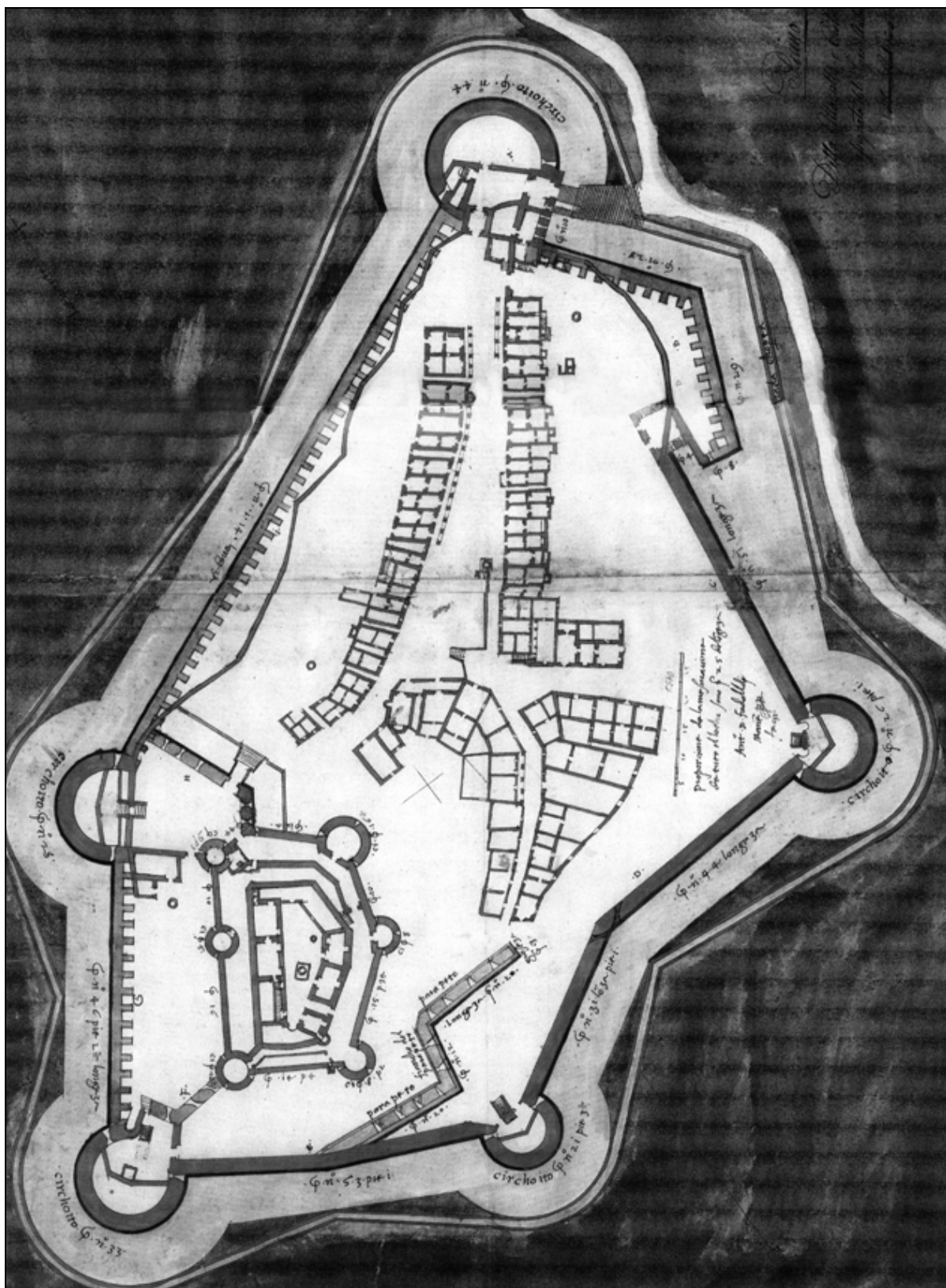
³⁷ *Die Urkunden Friedrichs I.*, št. 885; *MDC* III, št. 1313; *Die Regesten* I, št. 281.

³⁸ Glej npr. Schlesinger, *Der Markt*, zlasti str. 282 sl.; Kiessling, *Zwischen Stadt und Dorf?*, str. 125 sl.; Koller, *Die Anfänge*, str. 25 sl.; Melik, *Mesto (civitas)*, str. 301 sl.; Kosi, *Freisinski škofje*, str. 88 sl.

³⁹ *MDC* III, št. 1103.

⁴⁰ UBSt I, št. 499.

⁴¹ *MDC* III, št. 838, 839.

Slika 2: Načrt iz leta 1664 prikazuje zgornjo, leta 1210 načrtno ustanovljeno in obzidano goriško meščansko naselbino. Lepo je vidna parcelacija z okrog 60 hišami, kot je navedeno tudi v urbarju iz leta 1506 (Gorizia Barocca. Montfalcone 1999).

forum optinui), nakar je na dan sv. Janeza Krstnika začel graditi trg kot naselbino (*illud in die Sancti Joannis Baptistae ... aedificare coepi*). Da je šlo za naselbino, priča nadaljevanje teksta, kjer grof govori, da je svoje meščane (*civesque meos*), ki jih je naselil v prej imenovanem trgu (*quos in praenotatum forum ... locavi*), za sedem let oprostil vseh služnosti (*ab omni servitio*). Žal je ravno v tem delu tekst listine slovnično nejasen in celo nelogičen, ker ga del očitno manjka, kot kaže dikcija *ut supra dictum est*. Vendar v njej navedeni podatki po mojem mnenju zadoščajo za zaključek, da ne gre zgolj za pridobitev pravice do tedenskega sejma, s čimer bi Gorica v pravnem oziru postala tržna (meščanska) naselbina, kot pravi Štih. Trg ni bil le pravna, temveč najpogosteje tudi popolnoma nova naselbinska oziroma urbanistična kategorija – načrtno ustanovljena meščanska naselbina. Številni viri, ki govorijo o *fora nova*, *civitates novae*, *oppida de novo constructa*, *nova plantatio* in podobno, nedvoumno dokazujejo, da so bile mnoge meščanske naselbine na novo ustanovljene oziroma zgrajene. In ravno za to – poleg formalne pridobitve tedenskega sejma – gre po mojem mnenju v fragmentu goriškega privilegija. Grof Majnhard je na dan Janeza Krstnika začel graditi novo tržno naselbino (*[forum] ... aedificare coepi*). Glagol *aedificare* (zidati, graditi) težko povežemo s podelitvijo pravice do sejma, temveč gre prejkone za dejanski začetek procesa gradnje.⁴² V nemalo primerih imamo takšno dikcijo – z glagoli *construere*, *erigere*, *facere*, *instituere*, *constituere*, *fundare*, *ordinare*, *locare* – ravno v zvezi z osnovanjem nove meščanske naselbine, kar je vključevalo izmere zemljiča, parcelacijo, gradbene dejavnosti idr.⁴³ Štajerski samostan St. Lambrecht je na primer pred 1224 prejel neko zemljišče v Lungauu od vojvode Leopolda VI. v zameno za drugo, njemu prepuščeno, kjer je knez gradil oz. ustanavljal mesto Voitsberg (*pro concambio fundi civitatis ... in Voiczperch per dominum Leupoldum ... memoratam civitatem construendum pariter et fundantem*).⁴⁴ Koroški vojvoda Bernard je leta 1211 potrdil pravice krškega kapitlja v trgu Weitensfeld na Koroškem, ki ga je ta ustanovil z dovoljenjem kralja Filipa na svojem zemljišču (*in foro Weytensued quod ipsi Gurcenses ... in predio suo fundaverunt*).⁴⁵ Cesar Friderik II. je 1232 po razsodbi knezov določil, da isti vojvoda Bernard nima pravice na zemljišču samostana Št. Pavel postaviti trga (*non habet potestatem instituendi forum ...*), temveč ima le opat pravico ustanoviti in tja prestaviti trg (*eidem abbati liceret locare et transferre forum ...*).⁴⁶ V falsifikatu krške cerkve iz

okrog 1172–1176, ki nedvoumno predstavlja dejanske dogodke, je govor, kako je krški škof Hiltebold porušil trg v Brežah (*forum ... destructum*) in ga preselil pod breški grad (*sub castrum Friesach locatum*).⁴⁷ Salzburški kapitelj je leta 1217 zaprosil cesarja Friderika II., da bi mu dovolil osnovanje trga na njegovem zemljišču v Lungauu (*ut in predio ipsorum ... liceret eis forum constituere*).⁴⁸ Goriška grofa Majnhard IV. in Albert II. sta se leta 1269 pogodila s Friderikom z Rodenecka na Tirolskem, da bosta ustanovila utrjen trg v Haslachu in mu prepustila polovico (*... in dicto foro erigendo seu burgo*), da bo tja lahko naselil svoje tržane.⁴⁹ Isti grof Majnhard IV. pa je 1282 nameraval v Imstu na Tirolskem narediti trg in nato iz njega zgraditi mesto (*in oppido Imbst facere forum et subsequenter construere civitatem*) ter je v ta namen uvedel skladiščno pravico *in ipso foro Imbst*, določil ozemlje, znotraj katerega smejo trgovci kupovati in prodajati le v tem trgu, ter prepovedal točenje vina in sprejemanje tujcev za plačilo v katerem koli kraju deželskega sodišča, razen *in foro praedicto*.⁵⁰ Kot kaže kontekst teh dokumentov, je v vseh primerih šlo za ustanovitev naselja in ne za sejme.

Za našo problematiko še zgovornejši in nazornejši je primer Innsbrucka, ustanove grofov Andeških. Leta 1187 je meranski vojvoda Bertold IV., sodobnik Majnharda II. Goriškega, končal spor med svojimi tržani (*forenses nostros de Innsbruck*) in samostanom Vilten pri Innsbrucku zaradi nekega zemljišča. V dispoziciji listine je omenil tudi, kako je že njegov oče z zamenjavo s samostanom pridobil zemljišče za nov trg Innsbruck ter trgovce (*negotiatores*) naselil v novi, preseljeni naselbini (*translato foro ... locaverant*).⁵¹ Tukaj pa imamo neposredne paralele z Gorico, ki nam lahko pomagajo interpretirati našo pomanjkljivo ohranjeno listino. Trgovci–tržani iz že prej obstoječega Innsbrucka so bili naseljeni v nov, načrtno ustanovljen trg, preseljen na ugodnejšo lokacijo.⁵² Menim, da je šlo pri Gorici za popolnoma enak in tedaj zelo razširjen pojav – v listini je celo uporabljena skoraj identična dikcija z glagolom *locare* kot pri Innsbrucku: *negotiatores ... translato foro ... locaverant* (Innsbruck), *civesque meos ... in praenotatum forum ... locavi* (Gorica), pri čemer naj bi termin *locare* poudarjal zlasti pravni vidik, torej prenos nekih svoboščin oziroma pravic.⁵³ Opozoriti je potrebno še na podrobnost v našem fragmentu listine, ki ne more biti sporna. V času izstavitve

47 MDC I, št. 58.

48 BUB IV/2, št. 1036.

49 Die Regesten I, št. 829.

50 Hormayr, *Beyträge* I, št. 84, str. 183 sl.; *Die Regesten* II, št. 350.

51 Hormayr, *Beyträge* I, št. 119, str. 277.

52 Glej Hye, *Innsbruck*, str. 10 sl.

53 Fischer, *Die Siedlungsverlegung*, str. 174.

42 Nazorno Fischer, *Die Siedlungsverlegung*, str. 72 sl.

43 Prav tam, str. 202 sl.

44 UBSI IV, št. 364.

45 MDC I, št. 433.

46 MDC IV/1, št. 2051.

listine, v kateri je grof Majnhard objavil, da je začel graditi trg, so tržani–meščani že obstajali, saj je bil njim (*civesque meos*) namenjen privilegij oziroma svoboščine. Če so obstajali tržani – *cives* – torej neagrarni prebivalci svobodnega stanu, je morala obstajati tudi pripadajoča neagrarna naselbina. To pa je bila lahko le *villa* Gorica iz epizode o vračanju kralja Riharda. Vse navedeno postavlja obravnavano listino in celotno problematiko v popolnoma novo luč (glej sliko 1).

Običajno v stroki še vedno gledamo na nastajanje srednjeveških meščanskih naselbin skozi pravnozgodovinsko prizmo, ki ustanovni akt – zapisan ali usten – zvezan s podelitvijo statusa naselbine in nekih temeljnih pravic oziroma svoboščin postavlja kot začetek določene meščanske naselbine. Vendar novejši pogledi zadnjih desetletij bistveno širijo to perspektivo. Tudi večina novoustanovljenih urbanih naselbin je imela običajno dolgo predzgodovino s staro tradicijo poselitve, nekim neposrednim naselbinskim predhodnikom s starejšimi centralnimi funkcijami in prebivalstvom, že prej vsaj delno usmerjenim v neagrarne dejavnosti.⁵⁴ V nekem trenutku, ko so splošne družbene in ekonomske razmere dozorele in je verjetno že prvotna naselbina dosegla določeno prosperiteto, je na iniciativo mestnega gospoda z dovolj visokim statusom in kompetencami, da je to lahko izpeljal, prišlo do ustanovitve nove meščanske naselbine s pravim urbanim tlorisom in namenskim tržnim prostorom.⁵⁵ Običajno se je to zgodilo s preselitvijo naselja oziroma prebivalstva na neko bližnjo ugodnejšo lokacijo, načrtno razparcelirano in pravno izločeno iz agrarne gospodstva. Bistveni dejavnik je pomenil obstoj skupine prebivalstva ustreznih poklicnih profilov, ki je lahko zgradila novo naselbino in jo naprej razvijala. To prebivalstvo pa se ni moglo materializirati čez noč kljub še tako vabljamim privilegijem, ki bi jih je nek knez nudil novi naselbini.⁵⁶ Temeljni elementi oziroma dejavniki nove ustanovitve so bili:

- neko prvotno naselje z uveljavljenimi centralnimi funkcijami (zgodnjeurbanim značajem);
- prebivalstvo svobodnega stanu z ustreznimi poklici ali podložniki, ki se jim lahko podeli svoboden status;
- mestni gospod z ustreznimi prerogativi in iniciativo za ustanovitev urbanega naselja.⁵⁷

Vsi ti elementi in pogoji so pri Gorici obstajali že prej. Leta 1210 je šlo po mojem mnenju za klasično preselitev že obstoječe neagrarne naselbine

na novo lokacijo, s podelitvijo (ali le formalno kodifikacijo) nekih temeljnih svoboščin. Že prej je obstajala *villa* Gorica kot centralni kraj z vrsto funkcij (upravna, sodna, prometna, cerkvena, nedvomno tudi obrtna in trgovska). Podelitev pravice do tedenskega sejma s strani cesarja Otona IV. ob priliki preselitve naselbine je bila lahko le formalno legaliziranje že dolgo obstoječih sejmov oziroma rednega trgovanja v Gorici, ki prej pač ni imelo vladarjeve potrditve.⁵⁸ Bistveni argument za te trditve je obstoj meščanov (*cives*) že ob začetku gradnje novega naselja. Grofje so – ob svojem skoraj knežjem statusu – lahko že davno prej v 12. stoletju prvotno goriško naselbino pod gradom stopno preoblikovali iz agrarnega v zgodnjeurbano naselje, zlasti s podelitvijo svobodnega statusa delu tam živečega prebivalstva raznih poklicev, ki ga suponira termin *cives mei* v listini 1210. Lep primer takega procesa imamo s Koroške, kjer je cesar Friderik Barbarosa ob svojem obisku v Brežah leta 1170 samostanu St. Lambrecht podelil pravico, da v "vasi" Köflach (*in villa Chouelach*) po svoji presoji uredi trg (*forum pro sue voluntatis arbitrio ordinare*) ter vzpostavi ureditev po meščanskem pravu (*forensia in eo sibi iura constituere*), kar je predpostavljalo osvoboditev prebivalcev vezi podložništva. Kot priča pravnega dejanja se je ob izstavitvi te listine v Brežah poleg koroškega vojvode Hermana in grofa Bertolda III. Andeškega nahajal ravno goriški grof Engelbert II.⁵⁹ Nekaj podobnega bi lahko Engelbert že dolgo pred 1210 naredili v svoji *villa* Gorica. Dejstvo je, da so ravno posvetni knezi kljub teoretičnemu vladarjevemu regalu na področju trgovanja in ustanavljanja urbanih naselij delovali popolnoma samovoljno brez vladarjevega sankcioniranja. Za nobeno, že v 12. stoletju obstoječo meščansko naselbino koroških ali štajerskih vojvod nimamo vladarjevega privilegija, in ga nedvomno tudi nikoli ni bilo. Prvenstveno so za vladarjevo koncesijo – pogosto za legalizacijo že *de facto* obstoječih struktur – zaprosale cerkvene institucije, da bi se zaščitile pred samovoljnimi posegi posvetnih mogočnejev. Dejanje grofa Majnharda leta 1210 v tem pogledu predstavlja določeno izjemo, o čemer več kasneje. Opozorimo naj še na to, da se je proces urbanega problikovanja centralnih krajev in ustanavljanja novih meščanskih naselbin že v 12. stoletju začel na Štajerskem, Koroškem in (čeprav ob slabi ohranjenosti virov nedokazljivo) nedvomno tudi na Kranjskem, in to celo na iniciativo nekaterih

⁵⁴ Problemsko Kosi, *Predurbane*, str. 271 sl.

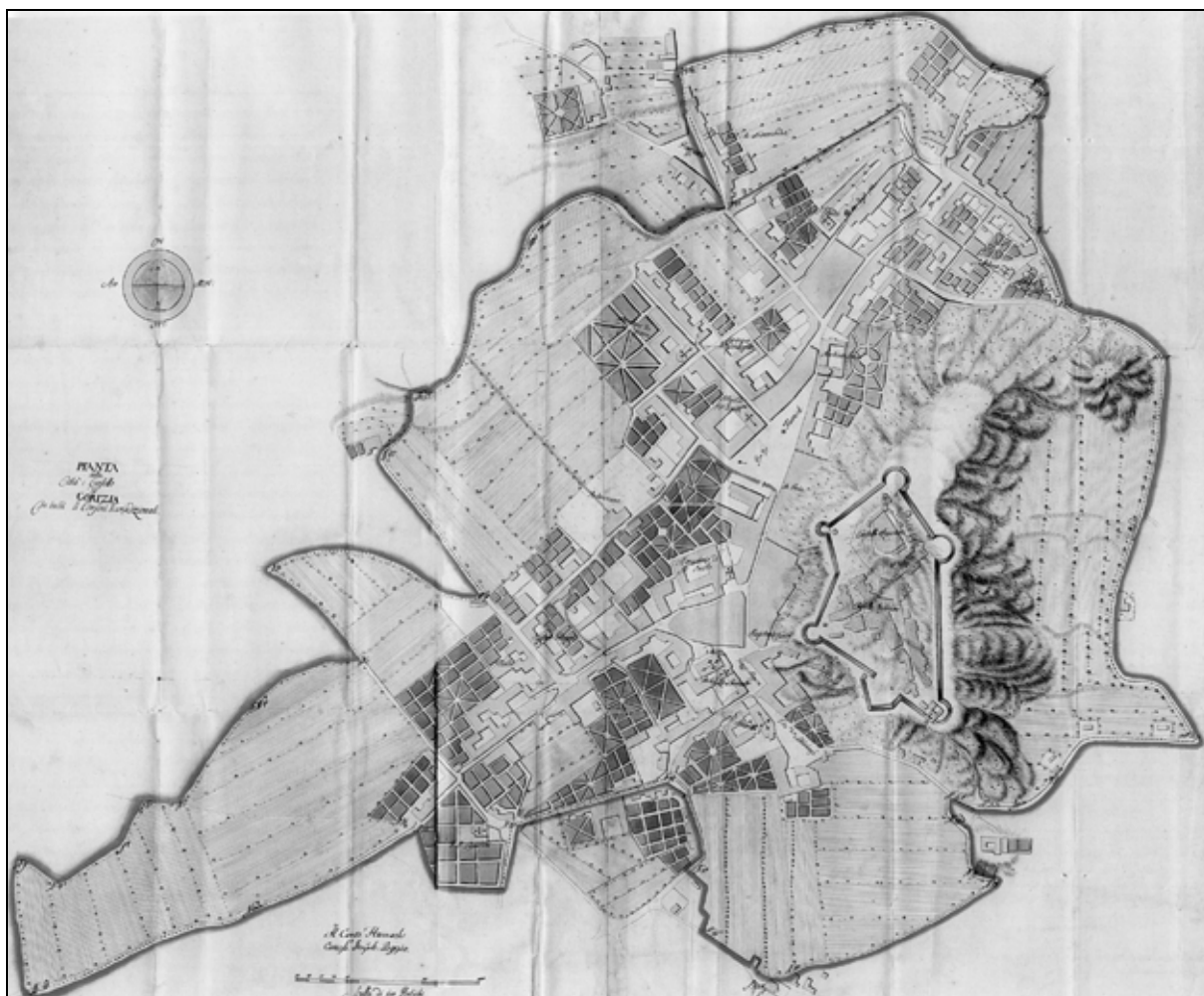
⁵⁵ Prim. Oppl, *Stadtgründung*, str. 13 sl.; Fischer, *Die Siedlungsverlegung*, zlasti 202 sl.

⁵⁶ Na primeru Škofje Loke glej Kosi, *Začetki*, str. 92 sl., 96 sl.

⁵⁷ O pristojnostih za ustanavljanje meščanskih naselbin prim. Fischer, *Die Siedlungsverlegung*, str. 175 sl.

⁵⁸ Preselitev tržne naselbine je bila neredko zvezana s pridobitvijo kraljeve odobritve. Prim. Fischer, *Die Siedlungsverlegung*, str. 34 sl.

⁵⁹ *MGH Diplomata X/3; UBSt I*, št. 513. O pomenu termina *iura fori* oziroma *ius forense* glej zgoraj op. 16.

Slika 3: Mesto Gorica sredi 18. stoletja (1756). Temnejši obris predstavlja mejo ozemlja pod mestno jurisdikcijo (pomirja) (Gorizia Barocca. Monfalcone 1999).

samostanov in celo ministerialov.⁶⁰ Odličen primer je nastanek načrtno ustanovljenega trga Dravograd, ki sta ga na zemlji samostana Št. Pavel okrog leta 1180 obenem z gradom in cerkvijo postavila štajerska ministeriala Trušenjska, o čemer se je opat pritožil celo papežu Aleksandru III.⁶¹ Zelo nenavadno – če ne kar neverjetno – bi bilo, če tega ne bi že zgodaj storili mogočni goriški grofje ob številnih vzorih svojih sodobnikov in zlasti svojega fevdnega gospoda in obenem konkurenta, oglejskega patriarha v bližnji Furlaniji.

Enkraten dokaz, kako je potekal proces, ki smo ga skušali osvetliti zgoraj, in analogijo razvoju mesta Gorice predstavlja notranjski Lož, sicer šele stoletje kasneje. Trg okrog župnijske cerkve je v virih dokazan že celo 13. stoletje, naseljevali so ga meščani – *cives*, s trškim sodnikom, torej je imel že

pravno izoblikovano trško ureditev.⁶² Leta 1341 pa je oglejski patriarh Bertrand ukazal, naj se tedenski sejem (ki je že obstajal) po novem odvija pod nekaj kilometrov oddaljenim loškim gradom in prebivalci trga (*habitatores et coloni fori nostri de Los*) naj se zaradi večje varnosti in koristi (*pro majori securitate et evidentiori utilitate ipsorum*) preselijo na novo lokacijo pod grad in si tam na novo postavijo bivališča (*debeant se transfere et ibi domos eorum facere et edificare*).⁶³ Tako je nastal novi trg Lož, kmalu obdan tudi z obzidjem, stara lokacija pa je dobila ime Stari trg. Menim, da lahko točno na takšen razvoj sklepamo iz podatkov, ki nam jih nudi fragment goriške listine iz leta 1210.

Vprašanje zase je, zakaj se je grof Majnhard II. odločil, da bo pravico do tedenskega sejma – zelo verjetno je šlo le za legaliziranje že obstoječega rednega trgovanja v Gorici – skušal dobiti od vladarja.

⁶⁰ Prim. Kosi, *Začetki*, tabela na str. 108–109; isti, *Predurbane*, str. 325 sl.

⁶¹ *MDC* III, št. 1257; *MDC Erg.-Heft*, št. 1228a.

⁶² Otorepec, *Srednjeveški pečati*, str. 96 sl.

⁶³ *Documenti Goriziani*, št. CLVIII.

Takšen postopek v posvetni sferi, še zlasti v tem času, predstavlja veliko izjemo in ga ne poznamo pri nobenem od knezov ali drugih predstavnikov visokega plemstva v širšem vzhodnoalpskem prostoru. Grofje Vovbrški, sodobniki Goriških primerljivega grofovskega stanu, čeprav z dosti manj političnega vpliva in moči, so na primer na Koroškem v Pliberku že leta 1228 razpolagali s trgov kot celovito meščansko naselbino.⁶⁴ Vendar zanjo niso iskali legalizacije ne pri vladarju ne pri Spanheimih kot deželnih knezih. Odgovor za dejanje Goriških nedvomno lahko iščemo v političnih razmerah v Furlaniji, kjer so si grofje na vse kriplje – s hladno pragmatičnostjo – prizadevali za izločitev svojih teritorijev iz deželnega gospodstva oglejskega patriarha. Sankcioniranje tedenskega sejma v njihovi prestolnici Gorici s strani vladarja je bil gotovo eden pomembnih korakov v tej smeri, kot je pravilno ugotovil Štih.⁶⁵

Čeprav o razvoju meščanske naselbine v Gorici v desetletjih po 1210 nimamo ohranjenih kakšnih zelo izpovednih virov, je mesto nedvomno vzporedno z vzponom svoje grofovske rodbine doživljalo buren razvoj. Že pred letom 1288 je bilo obzidano, o čemer priča listina, izstavljena tega leta, s katero je grof Albert II. svojemu uradniku Valjahunu podelil *domum in foro nostro Goricie* in ga oprostil plačevanja mestnega davka ter činža za mestno parcelo (*steura et censu arearum*).⁶⁶ V listini je omenjeno obzidje (*murus fori*), ki je potekalo pod omenjeno hišo in v katerem so bila dvojna vrata.⁶⁷ Obzidje s stolpi je upodobljeno tudi na najstarejšem mestnem pečatu s konca 13. stoletja in napisom S : COMVNIS : GORICIE.⁶⁸ Naselbina je imela že v začetku 14. stoletja mestno občinsko hišo, ki je kot *domus communis* prvič omenjena leta 1307.⁶⁹ Mestna hiša in pečat predpostavljata izoblikovano mestno občino z določeno avtonomijo. Lasten pečat, obzidje in mestna občina s svojo hišo pa pomenijo temeljne attribute razvitega srednjeveškega mesta, ki ga Gorici nedvomno lahko pripišemo že v začetku 14. stoletja. Čeprav naziv *Stat* za Gorico v listinah nastopi prvič šele leta 1392, to leto ne pomeni nikakršnega "povzdiga v mesto" ali "podelitve mestnih pravic", temveč zgolj uveljavitev uglednejšega naziva. Zakaj kljub vsem doseženim atributom tako pozno, pa je že drugo vprašanje, verjetno povezano z vplivom mediteranskega sveta, kjer je proces urbanizacije vključno z uporabljenimi terminologijo potekal drugače kot v celinskih deželah.⁷⁰

Že dolgo je znano, da je načrtno ustanovljeno in obzidano mesto Gorica iz leta 1210 (*forum*, kasneje *civitas*, *Stadt*) nastalo na pobočju grajskega hriba tik pod gradom, in je po urbarju iz leta 1507 štel okrog 60 hiš (glej sliko 2).⁷¹ V ravnini pod njim je ležala prvotna Gorica, še do konca srednjega veka pogosto imenovana vas – *villa*, v nemških virih *Dorf*, večkrat tudi *suburbium*.⁷² Vendar pa v funkcijskem smislu ni šlo za čisto agrarno naselbino, temveč za podgradje, predmestje z močnim urbanim pečatom. O tem priča dejstvo, da je v členih t. i. "statuta" za Gorico iz leta 1307 govor o trgovanju, ki poteka *tam in villa quam in foro*.⁷³ Spodnji del je imel že zgodaj celo svoj tržni prostor (*in platea ville Goricie; ... cze Görcz in dem dörfte vor der placz; ... Görcz an dem vnndern placz*), tu so živeli kovači, čevljarji, krznarji, mlinarji, mesarji, notarji idr., tu so bile tudi hiše plemičev.⁷⁴ Formalno še podružnična, že v 15. stoletju pa za župnijsko smatrana goriška cerkev sv. Hilarija in Tacijana je stala v spodnjem delu naselbine,⁷⁵ kakor tudi leta 1303 prvič omenjeni frančiškanski samostan ter dve pokopališči.⁷⁶ "Spodnja Gorica", relikv zgodnjeurbane faze v razvoju mesta, tedaj še z dosti manj sklenjeno pozidavo kot danes in mnogimi vrtovi, vinogradi, nasadi in gospodarskimi poslopji, je tako imela ves čas močan neagraren značaj, in je bila po prevladujočem mnenju s strani goriškega grofa Ivana leta 1455 še *de iure* pravno priključena mestu.⁷⁷ Dejstvo, da se še v urbarju leta 1507 imenuje vas, tega ne izključuje. Verjetno je šlo za običajno in tradicionalno poimenovanje mestnega predela, kot na primer pri Ljubljani Stari trg ali Novi trg še stoletja zatem, ko sta bila oba pravno že del enotnega mesta.

Zadržimo se na kratko še pri goriškem "statutu" iz leta 1307, ki posreduje dobro ilustracijo vloge in pomena meščanske naselbine v Gorici v začetku 14. stoletja.⁷⁸ Dejansko ne gre za mestni statut v mediteranskem smislu – v dokumentu je imenovan enkrat *statutum*, drugič *privilegium* – temveč v smislu celinskih mest za zapis mestnih privilegijev (pravic) kot tudi dolžnosti Gorice, kakor jih je naselbini potrdil mestni gospod, goriški grof Henrik II. Listina kaže velik pomen mesta v trgovini z živino. Eno tretjino klavne živine, kupljene med Gorico in Razdrtim, je bilo potrebno prodati v Gorici, tisto, ki je bila kupljena v območju nad Razdrtim (verjetno na Kranjskem idr.), pa so morali vso gnati na goriški trg in tu nuditi na prodaj. Šlo je dejansko za privi-

⁶⁴ MDC IV/1, št. 1946.

⁶⁵ Štih, *Podelitev*, str. 58–59.

⁶⁶ Originalna listina v Koroškem deželnem arhivu v Celovcu, AUR 1288 III 17.

⁶⁷ Kos, *K zgodovini Gorice*, str. 8–9.

⁶⁸ Otorepec, *Srednjeveški pečati*, str. 223.

⁶⁹ Kos, *K zgodovini Gorice*, str. 9.

⁷⁰ Prim. Melik, *Mesto (civitas)*, str. 314–315.

⁷¹ Glej Pavlin, *Goriško gospostvo*, v tej številki kronike.

⁷² Kos, *K zgodovini*, str. 7 sl., 14. sl.

⁷³ Kos, *Najstarejši statut*, str. 21.

⁷⁴ Prav tam, str. 15–16.

⁷⁵ ... *in suburbio Goricie ... penes cimiterium ecclesie parochialis Goricie* (leta 1482). Iz arhiva, št. 79, str. 139.

⁷⁶ Kos, *Najstarejši statut*, str. 15–16; prim. Höfler, *Gradivo*, str. 118–119.

⁷⁷ Pavlin, *Goriško gospostvo*, v tej številki kronike.

⁷⁸ Kos, *Najstarejši statut*, str. 283–284.

legij prisilne ceste oziroma skladiščenja v živinski trgovini.⁷⁹ Meso, sir in sol so smeli prodajati v Gorici le na javnem trgu (*in foro publico*), vino pa ob dolžnem plačilu daca tako v trgu kot vasi (*tam in villa quam in foro*). Letna sejma (*nundinae*) sta bila na dan sv. Jerneja in sv. Andreja. Meščanom (*cives Goricie*) je bila za vekomaj priznana solna pravica na goriškem trgu (*ius salis in foro Goricie*), kot že po starem običaju. Verjetno je šlo za dohodek od prodaje soli, kajti na osnovi te pravice so bili dolžni po potrebi obnavljati mostove, mestno hišo, mestna vrata in obzidje. Vse hiše tako Judov kot kristjanov so bile dolžne opravljati stražo (*vigilias*). Meščani Gorice in drugi prodajalci so bili mestnemu gospodu dolžni plačilo daca (*dacium*), s čimer je bila verjetno mišljena mitnina. Grof je zase in svoje potomce obljubil, da meščanov ne bodo obremenjevali z davkom in ostalimi dajatvami, razen v času vojne so bili dolžni prispevati hrano in drugo blago.

Za zaključek nekaj besed o pomenu listine iz 1210. Menim, da dokumenta ne moremo interpretirati golo legalistično kot podelitev tržnih pravic, s čimer bi Gorica (še) leta 1210 v pravnem smislu postala tržna, torej meščanska naselbina. Menim, da je tržna naselbina obstajala že prej, v 12. stoletju, kar dokazuje ob izstavitvi listine leta 1210 že obstoj svobodnih meščanov (*cives*). Dokument priča le o novi fazi v razvoju goriškega trga, o preselitvi že obstoječe naselbine oziroma njenih svobodnih trških prebivalcev na novo lokacijo, zvezani z vladarjevim legaliziranjem tedenskega sejma kot njene ekonomske baze. Meščanska naselbina v Gorici ima nedvomno dosti pestrejšo predzgodovino, kot jo potrjujejo zelo skopi zgodnejši viri. Ti včasih povedo več šele med vrsticami.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

- Acta Tirolensia, Erster Band: Die Traditionsbücher des Hochstifts Brixen.* Ed. Oswald Redlich. Innsbruck : Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1886.
- BUB I – *Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich, Erster Band: Die Siegelurkunden der Babenberger bis 1215.* Ed. Heinrich Fichtenau und Erich Zöllner. Wien : Verlag Adolf Holzhausens Nachfolger, 1950.
- BUB IV/2 – *Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich, Viertes Band: Ergänzende Quellen 1195–1287.* Ed. Oskar Frh. von Mitis, Heide Dienst, Christian Lackner. Wien – München : Oldenbourg, 1997.
- Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol, Pfalzgrafen in Kärnten I, II.* Ed. Hermann Wiesflecker. Innsbruck : Universitätsverlag Wagner, 1949, 1952.
- Die Urkunden Friedrichs I.* Ed. Heinrich Appelt. Monumenta Germaniae Historica. Diplomata regum et imperatorum Germaniae X/3, X/4. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1985, 1990.
- Die Urkunden Konrads III. und seines Sohnes Heinrich.* Ed. Friedrich Hausmann. Monumenta Germaniae Historica. Diplomata regum et imperatorum Germaniae IX. Wien – Köln – Graz : Hermann Böhlau Nachf., 1969.
- Die Urkunden Otto des III.* Ed. Theodor Sickel. Monumenta Germaniae Historica. Diplomata regum et imperatorum Germaniae II. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1893.
- Documenti Goriziani. Ed. Vincenzo Joppi, *Archeografo Triestino*, Nuova serie, XV, 1890.
- Gradivo – *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku III–V.* Ed. Franc Kos, Ljubljana : Leonova Družba, 1911, 1915, 1928.
- GZM – *Gradivo za zgodovino Maribora, I. zvezek: listine do 1259.* Ed. Jože Mlinarič. Maribor : Pokrajinski arhiv Maribor, 1975.
- Hormayr, Beiträge – *Kritisch-diplomatische Beiträge zur Geschichte Tirols im Mittelalter : Mit mehreren hundert ungedruckten Urkunden, Band I/2.* Wien, 1803.
- Iz arhiva grofa Sig. Attems v Podgori. Ed. Franc Kos. *Izvestija muzejskega društva za Kranjsko*, XII, 1902.
- MDC – *Monumenta historica ducatus Carinthiae I, III, IV/1.* Ed. August von Jaksch. Klagenfurt : Kleinmayr, 1896, 1904, 1906.
- MDC Erg.-Heft – *Monumenta historica ducatus Carinthiae : Ergänzungsheft zu Band I–IV 811–1269.* Ed. August von Jaksch. Klagenfurt : Kleinmayr, 1915.
- MGH SS – *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores 23.* Hannoverae, 1874.
- Monumenta Ecclesiae Aquilejensis.* Ed. Ioannes F. B. M. de Rubeis. Argentinae, 1740.
- UBKr – *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain I, II.* Ed. Franz Schumi. Laibach : samozaložba, 1882–1883, 1884–1887.
- UBSt I – *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark, I. Band: 798–1192.* Ed. Joseph von Zahn. Graz : Verlag des Historischen Vereines, 1875.
- UBSt IV – *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark, Viertes Band: 1260–1276.* Ed. Heinrich Appelt, Gerhard Pferschy. Wien : Verlag Adolf Holzhausens Nfg., 1975.

LITERATURA

- Baum, Wilhelm: *Die Grafen von Görz in der europäischen Politik des Mittelalters.* Klagenfurt : Verlag KITAB, 2000.
- Fischer, Herbert: *Die Siedlungsverlegung im Zeit-*

⁷⁹ O tej problematiki Kosi, *Potujoči srednji vek*, str. 174 sl.

- alter der Stadtbildung : Unter besonderer Berücksichtigung der österreichischen Raumes.* Wiener rechtsgeschichtliche Arbeiten. Band I. Wien : Verlag Herold, 1952.
- Gillingham, John: *Richard I.* Yale English Monarchs series. New Haven and London : Yale University Press, 1999.
- Hammer, Elke: Der Münzumlauf in Cividale aufgrund der Schriftquellen. *Die Friesacher Münze im Alpen-Adria Raum.* Grazer Grundwissenschaftliche Forschungen 2. Schriftenreihe der Akademie Friesach 1 (Hrsg. Reinhard Härtel). Graz : Akademische Druck- und Verlagsanstalt, str. 385–393.
- Härtel, Reinhard: Der Münzumlauf im Patriarchat Aquileia aufgrund der Schriftquellen. *Die Friesacher Münze im Alpen-Adria Raum.* Grazer Grundwissenschaftliche Forschungen 2. Schriftenreihe der Akademie Friesach 1 (Hrsg. Reinhard Härtel). Graz : Akademische Druck- und Verlagsanstalt, str. 405–450.
- Härtel, Reinhard: Görz und die Görzer im Hochmittelalter. *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 110, 2002, str. 1–66.
- Höfler, Janez: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem : Primorska: Oglejski patriarhat/Goriška nadškofija, Tržaška škofija.* Nova Gorica : Goriški muzej, 2001.
- HRG – *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, I. Band.* Berlin : Erich Schmidt Verlag, 1971.
- Hye, Franz-Heinz: *Innsbruck : Geschichte und Stadtbild bis zum Anbruch der Neuen Zeit.* Tiroler Heimatblätter. Sonderband 800 Jahre Stadt Innsbruck. Innsbruck – Wien : Tyrolia Verlag, 1980.
- Kießling, Rolf: Zwischen Stadt und Dorf? : Zum Marktbegriff in Oberdeutschland. *Vierlei Städte : Der Stadtbegriff* (Hrsg. Peter Johanek, Franz-Joseph Post), Städteforschung. Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster. Reihe A/61. Köln – Weimar – Wien : Böhlau, 2004, str. 121–143.
- Koller, Fritz, Die Anfänge der Salzburger Städte : *Civitas* und verwandte Begriffe in den Salzburger Quellen. *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde*, 128, 1988, str. 5–32.
- Kos, Franc: K zgodovini Gorice v srednjem veku. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, I, 1919–1920, str. 4–20.
- Kos, Franc: Najstarejši statut mesta Gorice. *Cariniola*, Nova vrsta, 7, 1916, str. 282–284.
- Kosi, Miha: *Potujoči srednji vek : Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem*, Ljubljana : Založba ZRC, 1998.
- Kosi, Miha: Predurbane ali zgodnjeurbane naselbine? : *Civitas Pettouia, Carnium/Creina* in druga centralna naselja neagrarnega značaja v zgodnjem srednjem veku. *Zgodovinski časopis*, 59, 2005, str. 269–331.
- Kosi, Miha: Začetki Škofje Loke in freisinški škofje kot ustanovitelji meščanskih naselbin : Primerjalna študija k nastanku mest na Kranjskem v srednjem veku. *Blaznikov zbornik*. Loški – Škofja Loka : Založba ZRC in Muzejsko društvo Škofja Loka, 2005, str. 83–110.
- Melik, Vasilij: Mesto (*civitas*) na Slovenskem. *Zgodovinski časopis*, 26, 1972, str. 299–316.
- Meyer, Therese, Karpf, Günther: Zur Herkunft der Grafen von Görz : Genealogische Studie zur Genese einer Dynastie im Südostalpenraum. *Südost-Forschungen*, 59, 2000, str. 34–98.
- Oppl, Ferdinand: Stadtgründung und Stadtwerdung : Bemerkungen zu den Anfängen des Städtewesens in Österreich. *Österreichs Städte und Märkte in ihrer Geschichte* (Hrsg. Erich Zöllner). Schriften des Instituts für Österreichskunde 46. Wien : Österreichischer Bundesverlag, 1985, str. 13–30.
- Otorepec, Božo: *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem*. Ljubljana : Slovenska matica in ZRC SAZU, 1988.
- Pavlin, Vojko: Goriško gospostvo na začetku 16. stoletja. V tej številki *Kronike*.
- Schlesinger, Walter: Der Markt als Frühform der deutschen Stadt. *Vor - und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelalter : Teil I* (Hrsg. Herbert Jankuhn et al.). Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-historische Klasse, Dritte Folge Nr. 83. Göttingen : Wandenhoek & Ruprecht, 1973, str. 262–293.
- Štih, Peter: Gorica in njeno zaledje ob vstopu v zgodovino okrog leta 1000. *Goriške*. Nova Gorica : Goriški muzej, 2002, str. 11–26.
- Štih, Peter: Lastniki in posestniki Gorice do nastopa goriških grofov v 12. stoletju. *Goriške študije*. Nova Gorica : Goriški muzej, 2002, str. 27–53.
- Štih, Peter: Podelitev tržnih pravic Gorici 1210. *Goriške študije*. Nova Gorica : Goriški muzej, 2002, str. 54–59.
- Štih, Peter: *"Villa quae Sclavorum lingua vocatur Goriza" : Študija o dveh listinah cesarja Otona III. iz leta 1001 za oglejskega patriarha Johanesa in furlanskega grofa Werihena (DD. O. III. 402 in 412).* Nova Gorica : Goriški muzej, 1999.
- Travner, Vladimir, Baumgartner, Egon: Naši srednjeveški novci. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 35, 1930, str. 147–181.
- Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana : Slovenska matica, 1961.

RIASSUNTO

Nascita della città di Gorizia – dubbi e nuove prospettive

Secondo il parere attualmente prevalente, Gorizia ottenne con l'atto del 1210 i diritti di borgo dal conte Mainardo II, diventando in questo modo un insediamento urbano, ma la nuova analisi di un documento di cui ci rimangono solo dei frammenti permette una diversa interpretazione. In esso il Conte afferma di aver ottenuto da Ottone IV il diritto a tenere la fiera settimanale, di aver cominciato nel giorno di San Giovanni Battista a costruire un borgo e di aver dispensato i suoi cittadini, che vi aveva fatto trasferire, da tutti i servizi tranne la costruzione di ponti, per 7 anni. L'atto è un privilegio dei cittadini (*cives*) di Gorizia, che al momento dell'emissione del documento erano già tali, quindi esisteva prima anche un borgo. Secondo la nuova interpretazione l'atto fu redatto in occasione del trasferimento del primo insediamento nella nuova sede e della progettazione del nuovo assetto urbano. Un tale svolgimento degli eventi è giustificato anche dall'ambivalenza topografica di Gorizia, durata ancora per tutto il Medio Evo: sul fianco del colle sotto il castello sorgeva un borgo ben progettato e circondato da mura, nella pianura sottostante invece Gorizia Bassa, chiamata paese – *villa, Dorf, suburbium* – che solo nel 1455 fu giuridicamente unita alla città.

Gorizia viene citata per la prima volta nell'atto dell'imperatore Ottone III come *villa quae Sclavorum lingua vocatur Goriza*, probabilmente con la funzione di corte imperiale (*curtis*). All'inizio del XII secolo presero il loro nome dalla città dapprima Enrico Spanheim, più tardi Duca della Carinzia (Koroška), da metà del secolo invece i Conti di Gorizia, una delle cui residenze principali era appunto Gorizia, da loro ereditata dai parenti Spanheim. Dalla fine del secolo i Conti utilizzarono il nome di Gorizia nel loro stemma equestre. La residenza di un casato tanto importante nel XII secolo non poteva essere semplicemente un villaggio con il castello, come si è soliti credere. Sicuramente si trattava di un potente centro con i primi segni di urbanizzazione e numerose funzioni: amministrativa, giudiziaria, strategico-difensiva, ecclesiastica, logistica e commerciale. Gorizia sorgeva nelle immediate vicinanze della strada romana che portava ad Est attraverso la Carniola (Kranjska) verso l'Ungheria e a Ovest verso l'Italia. Nel 1194 è recata testimonianza di un *Andreas plebanus de Goricia*, il

che dimostra l'esistenza di un centro ecclesiastico, nonostante la vecchia sede della parrocchia fosse formalmente sempre a Solkan (Salcano). Una prova a favore dell'importanza della residenza dei conti goriziani al tempo è data dalle fonti narrative sul ritorno del re inglese Riccardo Cuor di Leone dalla Terza Crociata, soprattutto quelle di Ralph di Coggeshal, che si basava su informazioni di prima mano. Il re e la sua scorta, dopo il naufragio presso Aquileia, si diressero alla "villa" di Gorizia, dove viveva il *dominus provincie illius*, il Conte di Gorizia. Riccardo si presentò come un mercante, ma il suo gruppo fu tradito dall'eccessivo sfarzo e dovette fuggire, su cavalli acquistati, verso la Carinzia e l'Austria. Le circostanze di questi avvenimenti dimostrano chiaramente che la sede del "signore della regione", già da molto non era più un semplice villaggio. In altre parole, si trattava di una forma embrionale di borgo, con già una parte di popolazione cittadina libera, come testimoniato nell'atto del 1210 (*cives*) con commercio regolare ma senza privilegio reale. Nel 1210 Mainardo II ottenne dall'imperatore la legalizzazione della fiera settimanale, dopo di che si arrivò alla classica forma di insediamento, il borgo, in una sede più adatta e meglio difendibile vicino al castello, alla costruzione di un nuovo agglomerato (*forum ... aedificare coepi*) e al trasferimento dei cittadini che già erano tali (*civesque ... in praenotatum forum ... locavi*).

I conti di Gorizia avevano molteplici modelli in base ai quali sviluppare un embrionale borgo già nel XII secolo, presso i loro contemporanei Margravi della Stiria (Štajerska), Duchi della Carinzia e presso il loro signore feudale, il Patriarca del vicino Friuli. Ad esempio Engelberto II nel 1176 testimonia nella conferma del privilegio cittadino per la vicina Cividale, già nel 1170 lo aveva fatto per l'emissione di un privilegio di borgo per il monastero di San Lambrecht, concesso dall'Imperatore Federico Barbarossa. Lo status politico quasi principesco e la potenza di fatto hanno sicuramente permesso ai Conti di Gorizia di avere nella loro residenza di Gorizia un insediamento urbano già nel XII secolo. Il trasferimento e il nuovo assetto urbano nel 1210 permisero un veloce e proficuo sviluppo della città, che poco dopo fu dotata di mura di cinta (documentate nel 1288), di un sigillo (XIII sec.), di un municipio (testimoniato nel 1307) e con esso ottenne l'autonomia. Sebbene il titolo di città (*civitas, Stadt*) non fu utilizzato fino alla fine del XIV secolo, Gorizia presentava già dalla fine del XIII secolo tutti gli attributi di una sviluppata città medioevale. Il cosiddetto Statuto del 1307 rappresenta di fatto un privilegio ovvero una conferma dei diritti di città, che le concesse il conte Enrico II.